

Violetta Koseska-Toszewa

Instytut Sławistyki PAN
Warszawa

Wielotomowa gramatyka konfrontatywna języka bułgarskiego i polskiego

0.0. Historia. *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska* (dalej: GKBP), składa się z dwunastu woluminów. Tom 6. ma cztery odrębne części – monografie (GKBP 1988–2008). Całość edycji tej akademickiej gramatyki nie jest dostępna w Polsce. Jej pierwsze cztery tomy wyszły drukiem w Sofii w języku bułgarskim, pozostałe cztery ukazały się po polsku. Ostatni, 9. tom *Gramatyki* poświęcony słowotwórstwu jest oddany do druku. Dwa różne miejsca wydania utrudniają dotarcie GKBP do czytelnika, a dwujęzyczność edycji nie ułatwia odbioru opracowania. W latach 1976–1981 zespół dawnej Pracowni Języków Południowosłowiańskich Instytutu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w składzie: Kazimierz Feleszko, Violetta Koseska-Toszewa, Małgorzata Korytkowska, Jolanta Mindak i Irena Sawicka zakończył pracę nad projektem dwóch gramatyk konfrontatywnych: bułgarsko-polskiej i serbskochorwacko-polskiej (*Projekt* 1984). Był to pierwszy w świecie projekt (w owym czasie nie tylko dla języków słowiańskich) semantycznej gramatyki konfrontatywnej oparty na studiach logiczno-semantycznych dotyczących zestawianych języków słowiańskich (zob. *Studia* 1984). Ze strony bułgarskiej ekspertami naukowymi zajmującymi się krytyką obranej przez zespół polski teoretycznej

i metodologicznej drogi byli m.in. Svetomir Ivančev i Ruselina Nicolova, ze strony polskiej natomiast taką funkcję pełnili: Kazimierz Feleszko, Roman Laskowski, Kazimierz Polański i Janusz Siatkowski. Dbali oni wraz z redaktorami naukowymi o poprawność i jednolitość teoretyczną gramatyki (redaktorem naukowym 1. tomu GKBP ze strony polskiej była Violetta Koseska-Toszewa, a ze strony bułgarskiej Svetomir Ivančev i Jordan Penčev).

1.0. „Studia Gramatyczne Bułgarsko-Polskie”. Równocześnie z powstawaniem kolejnych tomów GKBP wydawano serię „Studia Gramatyczne Bułgarsko-Polskie” (Studia 1986–2003). W tym wydawnictwie publikowane były teoretyczne i metodologiczne dyskusje nad problemami *Gramatyki*. Siódmy (ostatni) tom „Studiów Gramatycznych Bułgarsko-Polskich” pomyślany został jako swego rodzaju przewodnik po *Gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, w związku z czym zawiera dwie wersje językowe: polską i bułgarską (Koseska-Toševa, Балтова 2004).

2.0. Gramatyka (GKBP). *Gramatyka* zaczyna się od tomu poświęconego fonetyce i fonologii obu języków. Po nim następują tomy poświęcone wybranym kategoriom semantycznym i ich środkom wyrażania w języku bułgarskim i polskim. Dzisiaj możemy powiedzieć, że powstały dwie równorzędne gramatyki: gramatyka współczesnego języka bułgarskiego i gramatyka współczesnego języka polskiego, połączone semantycznym językiem-pośrednikiem, opisujące następujące kategorie semantyczne w obu językach:

1. określoności / nieokreśloności (V. Koseska-Toszewa, G. Gargov);
2. ilości (L. Krumova, R. Roszko);
3. stopnia (M. Čoroleeva, A. Petrova-Wasilewicz);
4. kategorię „komunikant” (I. Gugulanova, P. Barakova, M. Szymański);
5. przypadku: wybrane typy pozycji predykatowo-argumentowych w obu językach (M. Korytkowska);
6. modalności (V. Koseska-Toszewa, V. Maldżieva, J. Penčev) – teoria opisu;
 - 6a. modalność imperceptywną (M. Korytkowska, R. Roszko);
 - 6b. modalność hipotetyczną, irrealną, optatywną i imperatywną (V. Maldżieva);
 - 6c. modalność interogatywną (M. Korytkowska);
7. semantyczną kategorię czasu (V. Koseska-Toszewa);
8. semantyczną kategorię aspektu (S. Karolak).

2.1. Konfrontacja semantyczna. Dla językoznawców interesujących się problemami ogólnymi i teoretycznymi *novum* stanowi konfrontacja semantyczna dwu języków, dokonana po raz pierwszy w świecie za pomocą języka-pośrednika (czyli systemu pojęć opartego na teoriach logiczno-matematycznych i będącego punktem wyjścia dla konfrontacji badanych języków).

Zastosowana metoda zestawiania języków na podstawie rozwijanego wraz z postępującymi badaniami języka-pośrednika gwarantuje uzyskanie miarodajnych, zestawialnych ze sobą wyników badań dla dowolnych konfrontowanych języków. Ta metoda analizy kategorii semantycznych zapewnia spójny konfrontatywny opis. Co warto podkreślić, w GKBP po raz pierwszy opracowano wiele zagadnień niezauważanych w gramatykach akademickich języka polskiego i języka bułgarskiego. Dla języka polskiego jest to m.in. wyczerpujące opracowanie kategorii semantycznej czasu i aspektu, różnorodnych kategorii modalnych, o których prawie nic nie było wiadomo, kategorii określoności / nieokreśloności, ilości i komunikanta. Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do języka bułgarskiego, który za pomocą języka-pośrednika potraktowano równorzędnie z językiem polskim. Udało się więc dokonać zestawienia języka analitycznego z syntetycznym.

3.0. Teorie semantyczne. Semantyczne tomy GKBP opierają się na teoriach logiczno-matematycznych: teorii kwantyfikacji, współczesnej teorii procesów, zwanej sieciami Petriego, teorii logicznych struktur predykatowo-argumentowych, przydatnych dla opisu języka naturalnego. Semantykę rozumiemy tak jak w pracach z „bezpośrednim podejściem do semantyki”: Russella, Rasiowej i w późniejszych – o semantyce sytuacyjnej Barwise’a i Perry’ego (Rasiowa 1975, Russell 1967, Barwise, Perry 1983, Cooper 1996). Niezależnie, do jakiego nurtu zalicza się dana teoria lingwistycznego znaczenia, powinna ona uwzględniać szeroko i intuicyjnie rozumianą informację jako zdolność pewnych fragmentów rzeczywistości do zmiany stanów świadomości. Ściślej zdefiniowane pojęcie informacji utożsamiane jest z „wielkością abstrakcyjną, która może być przechowywana w pewnych obiektach, przesyłana między pewnymi obiektami, przetwarzana w pewnych obiektach i stosowana do sterowania pewnymi obiektami, przy czym przez obiekty rozumie się organizmy żywe, urządzenia techniczne oraz systemy takich obiektów” (Mazurkiewicz 1970). Każda teoria semantyczna powinna też uwzględniać związek zachodzący między *wiedzą* a *informacją*. Związek ten polega na tym, że nośnikami informacji są wszystkie procesy zmieniające naszą wiedzę. Co do pojęcia *wiedza* należałoby chyba pogodzić się z tezą Russella, że nie jest to pojęcie precyzyjne i że zlewa się z tym, co rozumiemy przez „opinię prawdopodobną”.

Charakter powyższych relacji najczęściej pokazuje się na przykładach semantycznie i strukturalnie „prostych”, takich jak: *W Warszawie pada deszcz*.

Analiza takiego zdania wygląda następująco: zakładając, że mówiący to zdanie (Z) nie kłamie świadomie, odbiorca (O) dowie się, po pierwsze, czegoś o rzeczywistości (o obiektach i o systemach takich obiektów); po drugie, odbiorca (O) dowie się również czegoś o świadomości mówiącego zdanie (Z), mianowicie, że mówiący zdanie (Z) twierdzi, że w Warszawie pada deszcz. Ten drugi typ wiedzy dostarczonej przez wypowiedziane zdanie jest bardzo istotny dla aktu komunikacyjnego. Jeżeli odbiorca (O) nie przyjmie drugiego typu wiedzy, nie będzie mógł traktować wypowiedzianego zdania (Z) jako źródła wiedzy. Oznacza to wówczas, że akt komunikacji nie zostanie spełniony. Oprócz informacji współczesne lingwistyczne teorie semantyczne uznają też pojęcie drugie, które nazwiemy tu zdolnością klasyfikacyjną języka naturalnego. Zdolność języka do rozróżniania (klasyfikowania) stanów świata realnego najczęściej wykorzystywana jest w teoriach znaczenia w kierunku odwrotnym, tzn. klasyfikowane są same fragmenty języka. Klasyfikacja ta sprowadza się do rozgraniczenia dwóch klas wyrażen:

1. klasy wyrażen językowych dotyczących stanów realnego świata oraz
2. klasy wyrażen dotyczących naszej świadomości.

Klasy językowo rozróżnialnych stanów świata materialnego tworzą dziedzinę relewantnych dla języka fragmentów rzeczywistości. Są to *przedmioty (obiekty)*, ich własności i relacje między nimi. *Własności i relacje* za logiką tradycyjną tworzą pojęcia predykatów, które jako własności są predykatami jednomiejscowymi, a jako relacje binarne są predykatami dwumiejscowymi itd. *Klasy* zaś językowo nierozróżnialnych stanów świadomości tworzą wszystkie wyobrażenia znajdujące się w danej klasie przy każdego rodzaju klasyfikacji. Tradycyjnie już za Lockiem (Lock 1948) przyjęło się je nazywać „ideami”. Teorie semantyczne możemy zatem rozumieć też jako teorie klasyfikacyjnych możliwości języka naturalnego.

3.1. Różnice między teoriami znaczenia dotyczące rozumienia i interpretacji istoty znaczenia pozwalają na wyodrębnienie trzech grup:

3.1.1. W pierwszej grupie można umieścić teorie semantyczne, których zwolennicy podkreślają zdolność języka do rozróżniania. Zdolność języka do rozróżniania stanów świata realnego rozpatrują jako jego wtórną, wywodzącą się z pierwszej zdolność. Teorie te umownie nazwiemy tutaj semantycznymi teoriami *mentalnymi*. Przyjęło się za Lockiem, że słowa mogą zastępować obiekty realnego świata tylko dlatego, że idee same w sobie mogą zastępować

(symbolizować) obiekty rzeczywiste. Podstawową trudnością metodologiczną w tego typu teoriach jest pryncypialna niemożność klasyfikowania wyobrażeń świadomości indywidualnej. Drugim problemem, nie mniej skomplikowanym, jest kwestia relacji zachodzącej między ideami a światem realnym. Sprowadza się ona do założenia, że to idee mogą znaczyć cokolwiek, a nie słowa. Wadą tych teorii jest sprowadzanie rozumowania do niekończącego się regresu, polegającego na tym, że idee symbolizują idee, które symbolizują idee, które... itd. Dochodzi się do postulowania takiego poziomu rozumowania, przy którym idee symbolizują bezpośrednio obiekty świata realnego. Tym samym wracamy ponownie do kwestii relacji między światem realnym a ideami. Są to trudności metodologiczne powodujące odchodzenie wielu badaczy od semantycznych teorii mentalnych w lingwistyce współczesnej.

3.1.2. Drugą grupę teorii semantycznych tworzą teorie interesujące się możliwościami zewnętrznymi języka naturalnego do oznaczania świata realnego. Wyrazy grupują się wokół sposobu, w jaki opisują realny świat, a nie wokół idei, którą wyrażają. Te teorie semantyczne przyjęło się nazywać teoriami bezpośredniego stosunku do semantyki. Ów bezpośredni stosunek do semantyki polega na założeniu, że relacja zachodząca między językiem i realnym światem nie stanowi problemu. Centralnym punktem teorii jest językowa klasyfikacja świata realnego, obowiązkowo implikująca pewną klasyfikację zjawisk świadomości (idei). W zdaniu złożonym: *Kazik powiedział mi przed chwilą, że Marta z reguły śpi do dwunastej* zdanie podrzędne: *że Marta z reguły śpi do dwunastej* nie odzwierciedla obiektów zewnętrznych, lecz stan Kazika, polegający na jego myśleniu o tym, że „Marta z reguły śpi do dwunastej”. Bezpośredni stosunek do semantyki pozwala zatem na uwzględnienie również „idei”. Uczonych tego nurtu semantycznego interesował także fakt znany, ale nie trywialny, że te same formy językowe (słowa, konstrukcje wyrażen, zdania) mogą być nosicielami całkiem różnych informacji. O ile więc w innych szkołach semantycznych znaczenie zdania definiuje się za pomocą dwóch abstrakcyjnych obiektów (u Fregego są to *prawda* i *falsz*), w omawianym tu drugim nurcie teorii semantycznych do definicji znaczenia zdania wprowadzono też pojęcie *sytuacja*, a znaczenie zdania zaczęto definiować jako zbiór sytuacji abstrakcyjnych (Barwise, Perry 1983).

3.1.2.1. Standardowym i klasycznym już przykładem teorii o bezpośrednim stosunku do semantyki są teorie denotacji i deskrypcji Bertranda Russella (Russell 1967) wykorzystane w 2. tomie *Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej* (Koseska-Toszewa, Gargov 1990) oraz teoria modeli logiki predykatów

pierwszego rzędu, która jako ekstensjonalna stosowana jest w odniesieniu do języka naturalnego ze znacznymi ograniczeniami (por. Rasiowa 1975).

3.1.3. Trzeci nurt teorii semantycznych. Z bardzo dużym uproszczeniem można stwierdzić, że trzeci nurt teorii semantycznych rozwinął się wokół prac Fregego i jego krytyki zwolenników bezpośredniego stosunku do semantyki. Frege zarzucił bezpośredniemu podejściu do semantyki języków naturalnych brak ścisłego rozgraniczenia *denotatu*, *wyrazu* i *sensu* (Frege 1892). Według niego znaczenia takich nazw, jak np. „Gwiazda Wieczorna” oraz „Gwiazda Poranna” nie mogą być rozgraniczone, bo denotują ten sam obiekt (denotat), mianowicie planetę Wenus. Frege zauważył ponadto, że w języku naturalnym istnieją wyrażenia sensowne, niedenotujące niczego ze świata realnego. Obserwacje te doprowadziły do zastosowania w teoriach semantycznych jako niezbędnej: trzeciej klasy pojęć *klasy sensów*. Zdaniem Fregego o spójności teorii semantycznych języka naturalnego decydowały nie tylko klasy idei i przedmiotów (obiektów), lecz też klasa ich relacji i struktury: klasa sensów. Frege zapoczątkował tym samym jeden z kierunków semantyki logicznej, znanej potem jako *logika intensjonalna*. Ten kierunek zaistniał też w lingwistyce jako kierunek semantyki formalnej języków naturalnych, najpełniej przedstawiał go w swych pracach Montague (Montague 1974).

3.2. Nie ulega wątpliwości, że używając dwóch wyrażeń deskryptywnych „Gwiazda Poranna” i „Gwiazda Wieczorna”, mówimy o Wenus w odmienny sposób i że wyrażenia te różnią się pod względem znaczenia. Skoro te wyrażenia mają różne znaczenia, to – jak pisze Rylle – Wenus, planeta opisana za pomocą tych wyrażeń, nie może być tym, co te wyrażenia znaczą, i powołuje się tu na prace Johna Stuarta Milla, „który to przyznaje otwarcie i uwzględnia” (Rylle 1967). Przykładowo wybrane tu, a szeroko dyskutowane w literaturze przedmiotu wyrażenia „Gwiazda Poranna” i „Gwiazda Wieczorna” są naszym zdaniem *klasyfikatorami różnych stanów naszej świadomości*.

3.3. Powyższe rozumowania mają dla nas szczególne znaczenie, a to dlatego, że w *Gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej* przyjęto metodologię opisu zbliżoną do drugiego kierunku teorii znaczenia dotyczących języków naturalnych (por. Koseska-Toszewa, Gargov 1990). Autorów skłoniły do tego m.in. teorie deskrypcji i denotacji Russella. Z kolei semantyka sytuacyjna, do czego przyznają się w swych pracach Barwise i Perry, jest bliska zarówno ideom Russella i Mostowskiego, jak i intuicji lingwistów, zwłaszcza tych, którzy zajmowali się gramatyką funkcjonalną (por. Barwise, Perry 1983).

3.4. Wydaje nam się istotna nie tylko zasada ekstensjonalności, powiadająca, że prawdziwość lub fałszywość jakiejś wypowiedzi o twierdzeniu „P” zależy wyłącznie od prawdziwości lub fałszywości samego „P” oraz że prawdziwość lub fałszywość każdego twierdzenia zawierającego funkcję propozycjonalną zależy wyłącznie od ekstensji tej funkcji, czyli od szeregu wartości, dla których ta funkcja propozycjonalna jest prawdziwa (Rasiowa 1975). Nie lekceważymy również starej Carnapowskiej idei, kładącej nacisk na dychotomię *ekstensjonalność / intensjonalność*. „Weźmy – pisze Russell – na przykład *A wierzy, że P*. Jest rzeczą oczywistą, że człowiek może wierzyć pewnym twierdzeniom i nie wierzyć innym, tak więc prawdziwość *A wierzy, że P* nie zależy wyłącznie od prawdziwości czy fałszywości *P (...)*” (Russell 1959: 128, 129).

W *Gramatyce* opieramy się na semantyce sytuacyjnej jako na teorii niesprzecznej nie tylko z teorią Russella, lecz bliskiej też teorii sieci Petriego, która jest teorią z bezpośrednim podejściem do semantyki języka naturalnego. W GKBP teoria sieci Petriego jest podstawą opisu takich językowych kategorii semantycznych, jak określoność / nieokreśloność, temporalność i modalność, a co za tym idzie – także wszystkich pozostałych semantycznych kategorii, dających się opisać za pomocą pojęć stanu, zdarzenia, procesu dyskretnego oraz kwantyfikacji stanów i zdarzeń.

4.0. Kierunek opisu. Postanowiono opracować opis w kierunku od treści do formy (od struktur semantycznych do struktur formalnych). Odwrotne podejście w kierunku forma → treść, nadal bardzo częste w pracach lingwistycznych, nie opisuje dość dokładnie i wyczerpująco zagadnień, formy i struktury formalne w każdym języku naturalnym są bowiem z reguły wieloznaczne. Wymaga to od badaczy ścisłego rozgraniczenia formy językowej od jej znaczenia. Nasze doświadczenie wskazywało, że opis konfrontatywny typu forma → treść nie byłby w pełni wartościowy, ponieważ sprowadzałby się do opisu jednego języka za pomocą drugiego. To podejście większości znanych gramatyk konfrontatywnych. Opisuje się w nich jeden język (najczęściej obcy) za pomocą drugiego (rodzimego). Nie da się jednak potraktować równorzędnie zestawianych języków bez próby stworzenia semantycznego języka-pośrednika.

4.1. Język-pośrednik. Jak już wspomniałam, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska* jest pierwszą i jedyną dotychczas w świecie obszerną próbą semantycznej konfrontacji z rozwijanym stopniowo językiem-pośrednikiem. Postulowano, co prawda, wypracowanie języka-pośrednika niebędą-

cego żadnym z konfrontowanych języków. Był to jednak wymóg teoretyczny trudny do spełnienia ze względu na konieczność wyodrębnienia podstawowych kategorii semantycznych współtworzących strukturę języka-pośrednika. Język-pośrednik winien składać się z pojęć empirycznych wykrywanych w trakcie jednoczesnego badania co najmniej dwóch języków. Zadanie skonstruowania języka-pośrednika byłoby nie do rozwiązania, gdyby badano tylko strukturę formalną obu języków. Język-pośrednik pojawia się jako produkt teoretycznych badań konfrontatywnych. Jest to system pojęć z wybranych, wzajemnie niesprzecznych teorii opisujących zestawiane języki. W miarę badań język-pośrednik rozwija się stopniowo i wzbogaca o nowe pojęcia. Najważniejszym zadaniem przy jego tworzeniu, jak sądzimy, jest wymóg, by język-pośrednik był tworzony na bazie teorii nieprowadzących do sprzeczności. Dla przykładu: przy tworzeniu podstawowych jednostek semantycznych służących w języku-pośredniku do opisu językowej kategorii określoności / nieokreśloności można zastosować teorię referencji albo też teorię deskrypcji określonej i kwantyfikacji. Nie można natomiast zastosować jednocześnie obu teorii, ponieważ prowadzi to do wewnętrznych sprzeczności systemu pojęć języka-pośrednika. Już z 2. tomu GKBP (Koseska-Toszewa, Gargov 1990) wynika jasno, że opis obierający za punkt wyjścia bułgarskie formalne środki językowe jest całkowicie odmienny od opisu przyjmującego za punkt wyjścia formalne środki języka polskiego. Decyduje o tym chociażby bardziej rozbudowana morfologiczna płaszczyzna środków wyrażających pojęcia określoności i nieokreśloności w języku bułgarskim w zestawieniu z językiem polskim (zob. też Koseska-Toszewa, Mazurkiewicz 1988). Język-pośrednik, znany nam z 2. tomu GKBP zwłaszcza gdy chodzi o pojęcia związane z kwantyfikacją czasu, znajduje następnie rozwinięcie w 7. tomie. Język-pośrednik dotyczący zestawienia języków polskiego i bułgarskiego w obrębie semantycznej kategorii określoności / nieokreśloności (Koseska-Toszewa, Gargov 1990) opiera się na założeniu o kwantyfikacyjnym charakterze tej kategorii. Podstawowe pojęcia, takie jak jednostkowość (elementu i zbioru), mogły zostać zapisane za pomocą językowej konstrukcji jota-operatorowej, egzystencjalność – za pomocą egzystencjalnego wyrażenia kwantyfikacyjnego, ogólność – za pomocą ogólnego wyrażenia kwantyfikacyjnego itd. W 2. tomie GKBP (Koseska-Toszewa, Gargov 1990) po raz pierwszy podjęto próbę urzeczywistnienia koncepcji konfrontacji językowej z wykorzystaniem języka-pośrednika. W dalszych tomach GKBP język-pośrednik zostaje poszerzony o pojęcia związane z modalnością i semantyczną kategorią czasu dzięki włączeniu współczesnej teorii procesów, zwanej sieciami Petriego (Mazurkiewicz 1986; Koseska-Toszewa, Mazurkiewicz 1988).

5.0. Podejście kognitywne. Jeżeli, przykładowo, chcemy opisać treść kwantyfikacji ogólnej w semantycznej strukturze zdania bułgarskiego, powinniśmy wziąć pod uwagę zjawiska językowe widoczne na poziomie morfologii: rodzajnik określony, ale też należy wskazać leksemy kwantyfikujące ogólnie i to zarówno na poziomie frazy nominalnej, jak i werbalnej, np. bułgarskie *всеки* ‘każdy’, *винаги* ‘zawsze’. Ścisłe rozgraniczenie poziomów morfologicznego, syntaktycznego i leksykalnego nie pozwalałoby ująć kompleksowo zjawisk semantycznych, toteż warto podkreślić, że nasze badania nad semantyką teoretyczną likwidują ścisłe podziały na poziom gramatyczny i leksykalny, wnosząc wiele nowych obserwacji dotyczących badanych zjawisk. To podejście nazywamy tu kognitywnym. Badania kognitywne rozumiemy z jednej strony jako teoretyczne badania semantyczne, pozwalające na uwzględnienie środków językowych z różnych poziomów – leksykalnego i gramatycznego, widzianych jako całość, z drugiej zaś w miarę potrzeby wykorzystujemy szersze sytuacje językowe, w których interesujące nas zjawiska są jednoznacznie rozumiane przez użytkowników języka. Te sytuacje zawsze uwzględniają też stany użytkowników języka i ich stosunek do przekazywanych treści.

6.0. Semantyczna kategoria czasu. Przykłady. Wybrane przykłady dotyczyć będą opisu semantycznej kategorii czasu w obu językach (Koseska-Toszeva 2006). W 7. tomie GKBP opisano semantyczną kategorię czasu, wykorzystując model sieciowy, a nie liniowy. Teorię sieci zaadaptował po raz pierwszy do opisu zjawisk temporalnych i modalnych w języku naturalnym Antoni Mazurkiewicz (Mazurkiewicz 1986) i później Violetta Koseska-Toszeva i A. Mazurkiewicz (Koseska-Toszeva, Mazurkiewicz 1988). Sieci Petriego (Petri 1962) są narzędziem niezależnym od istniejących języków naturalnych i w ten sposób są w stosunku do nich indyferentne. Ich prostota (opierają się jedynie na trzech pojęciach pierwotnych: stanu, zdarzenia i ich wzajemnego następstwa), przy znacznej mocy wyrazu, predestynuje je do odgrywania roli teorii kształtującej *tertium comparationis* (język-pośrednik) w konfrontatywnych studiach nad językami naturalnymi. Przyjmujemy pojęcia stanu i zdarzenia za fundamentalne jednostki opisu czasu. Rozciągłość czasowa stanów i chwilowość zdarzeń jest podstawą rozróżnienia tych pojęć. Stany trwają, podczas gdy zdarzenia mogą się jedynie zdarzyć. Abstrakcyjnym odpowiednikiem tego rozróżnienia jest różnica między odcinkiem prostej liczbowej (stan) a punktem na niej leżącym (zdarzenie). Pojęciu procesu w sieciach odpowiada konfiguracja stanów i zdarzeń połączonych relacją uprzedniości-następczości. A oto zapisane sieciowo znaczenia form praeterytalnych w języku polskim i bułgarskim:

1. Zdarzenie zaistniałe przed stanem wypowiedzi

W języku bułgarskim taką treść temporalną wyraża forma aorystu utworzona od czasowników dokonanych, w języku polskim zaś – praeteritum od czasowników dokonanych:

Щъркелът се върна в гнездото си. Bocian wrócił do gniazda.

(Parafraza sieciowa: Przed stanem wypowiedzi zaistniało zdarzenie „powrót bociana do gniazda”).

2. Jednostkowa konfiguracja stanu i zdarzenia

Tego typu treść temporalną w języku bułgarskim wyraża forma aorystu od czasowników niedokonanych, a w polskim – praeteritum od czasowników niedokonanych. W obu językach tym formom werbalnym mogą towarzyszyć tylko jednostkowe wyrażenia kwantyfikujące, por. zdania typu:

Той точно тогава боледува от грип. On właśnie wtedy chorował na gripę.

(Chodzi tu o jednostkową konfigurację stanu i zdarzenia).

3. Wielokrotne występowanie tej samej kombinacji stanu i zdarzenia

Te treści wyraża bułgarska forma aorystu od czasowników niedokonanych i polskie praeteritum od czasowników niedokonanych. W tym przypadku sytuacja językowa łączy się z kwantyfikacją ilościową, a nie zakresową, por.:

Тази седмица той ходи пеша няколко пъти до центъра на града. W tym tygodniu on kilka razy chodził pieszo do centrum miasta.

4. Kombinacja stanów i zdarzeń zaistniałych przed stanem wypowiedzi

Bułgarska forma imperfectum od czasowników niedokonanych podkreśla stany trwające w przeszłości, natomiast forma aorystu od czasowników niedokonanych podkreśla zaistniałe w przeszłości zdarzenia, przerywające opisywane stany. Te subtelne różnice znaczeniowe ujawniane są przez różnice kwantyfikacyjne charakterystyczne dla bułgarskiego aorystu, który, utworzony zarówno od czasowników niedokonanych, jak i dokonanych rezerwuje miejsce tylko dla kwantyfikatora jednostkowego; natomiast imperfectum od czasowników niedokonanych, rezerwuje miejsce dla wszystkich rodzajów kwantyfikacji zakresowej. Język polski rozgranicza te znaczenia przez wybór wyrażen kwantyfikujących, które współwystępują z formą praeteritum utworzoną od czasowników niedokonanych. Por. przykłady typu:

Той понякога намираше време за разходка. On od czasu do czasu znajdował czas na spacer.

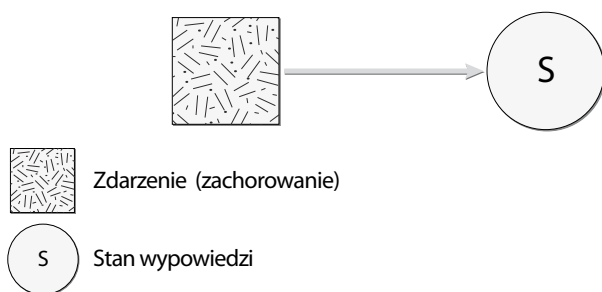
5. Stan trwający przed stanem wypowiedzi, połączony ze zdarzeniem i stanem współrzędnym ze stanem wypowiedzi

Taką treść w języku bułgarskim wyraża forma perfectum. W języku polskim znaczenie to wyraża forma praeteritum, występująca nieraz w sąsiedztwie formy praesens. Wyrażany stan przeszły nie jest zakończony przed stanem wypowiedzi, jak to się dzieje w przypadku użycia formy aorystu od czasowników dokonanych. Rezultat po stanie przeszłym jest aktualny podczas stanu wypowiedzi:

Той е боледувал от грип (и сега още кашля). On chorował na gripę (i teraz wciąż kaszle).

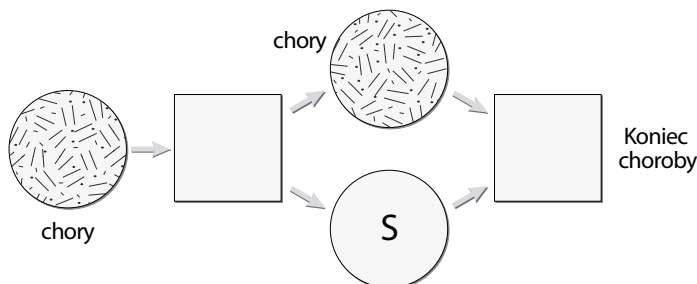
Poniżej przedstawiono schematy sieci pokazujące różnicę w znaczeniach bułgarskiego aorystu i perfectum wraz z polskimi odpowiednikami.

Aoryst od dokonanych

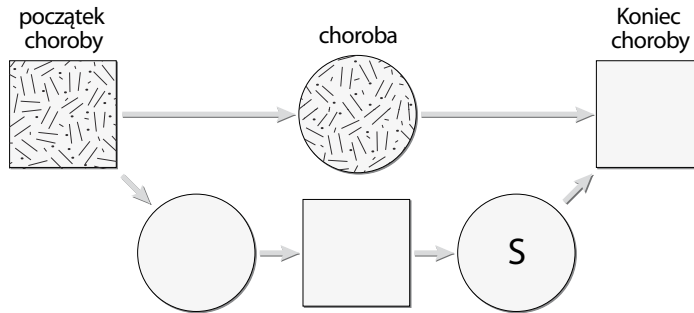
Той се разболя от грип.
On zachorował na gripę.

Perfectum od niedokonanych

Той е боледувал от грип.
On chorował (i wciąż jeszcze choruje) na gripę.

Perfectum od dokonanych

Той се е разболял от грип.

On zachorował na grypę (i nadal choruje).

Opis sieciowy pomaga w zrozumieniu nieznanego dotychczas w literaturze przedmiotu zjawisk temporalnych i modalnych zarówno w języku bułgarskim, jak i polskim. Został dzięki temu odrzucony mit o stosunkowo prostym systemie znaczeń temporalnych (czasów) w języku polskim. Nikt dotychczas nie opisywał kwantyfikacyjnych znaczeń czasu w języku polskim. Jednak, jak pokazuje materiał bułgarski, bez tego opisu nie można byłoby rozgraniczyć użycia form aorystu od niedokonanych i imperfectum od niedokonanych. Pomimo jednakowej informacji o aspekcie form aorystu i imperfectum od czasowników niedokonanych dostarczają one różnej informacji temporalnej. W obu wypadkach mamy kombinację stanów i zdarzeń zaistniałych przed stanem wypowiedzi. Jednak używając formy imperfectum, podkreślamy stany trwające w przeszłości, natomiast w przypadku aorystu od czasowników niedokonanych podkreślamy zaistniałe w przeszłości zdarzenia przerywające opisywane stany. Te subtelne różnice znaczeniowe podkreślane są przez różnice kwantyfikacyjne charakterystyczne dla aorystu. Jak już wspominaliśmy, aoryst niezależnie od aspektu czasownika, czyli zarówno od czasowników niedokonanych, jak i dokonanych, rezerwuje miejsce tylko dla kwantyfikatora jednostkowego, podczas gdy imperfectum od czasowników niedokonanych rezerwuje miejsce dla wszystkich rodzajów kwantyfikacji zakresowej. Powyższy fakt tłumaczy różną dystrybucję obu form w języku bułgarskim (por. Koseska-Toszewa, Mazurkiewicz 1988; Koseska-Toszewa, Gargov 1990). Forma aorystu utworzona od obu aspektów czasownika może wyrażać tylko jednostkowość i dlatego jest samodzielny i niezależny od kontekstu nosicielem tego kwantyfikacyjnego znaczenia. Natomiast imperfectum od czasowników niedokonanych nie jest formą wyrażającą samodzielnie kwanty-

fikację. Imperfectum może rezerwować miejsce zarówno dla kwantyfikacji ogólnej, jak i egzystencjalnej, a także, choć rzadko, spotykamy ją w kontekstach z jednostkowo skwantyfikowaną informacją temporalną. Imperfectum zawsze wyraża tylko kwantyfikację stanów, a nie zdarzeń, por.: *Тя седеше пред прозореца.*, gdzie imperfectum może, w zależności od dopowiedzenia kwantyfikacji, wyrażać ogólną kwantyfikację: *Тя винаги седеше пред прозореца.*, *Она zawsze siedziała przy oknie.* – kwantyfikacja ogólna. Może też wyrażać kwantyfikację egzystencjalną, tak jak w zdaniu: *Тя понякога седеше пред прозореца.*, *Она czasem siedziała przy oknie.* Jak wspomniałam wyżej, formę imperfectum od czasowników niedokonanych spotykamy wyjątkowo również w znaczeniu analogicznym do form praesens w kontekstach typu: *В точно този момент, той я обичаше.*, *В tej właśnie chwili on ją kochał.* W danym wypadku jednostkowa kwantyfikacja dotyczy stanu przeszłego, trwającego podczas sytuacji wybranej jako jedynej (w tej chwili właśnie...).

Z zestawienia użyć bułgarskiego aorystu i imperfectum widać, że aoryst czasowników dokonanych i niedokonanych wyraża wyłącznie jednostkowość kwantyfikacyjną zdarzeń i stanów, a imperfectum czasowników niedokonanych i dokonanych może wyrażać egzystencjalność i ogólność konfiguracji stanów i zdarzeń, ale też może (choć bardzo rzadko) wyrażać jednostkowość stanów, tak jak forma praesens. Warto podkreślić, że język polski częściej niż bułgarski radzi sobie z wyrażaniem znaczeń temporalnych, posługując się środkami leksykalnymi, będącymi wyrażeniami kwantyfikującymi (a więc nie tylko przez użycie form werbalnych). Gdy chcemy dokładnie wyrazić znaczenie temporalne perfectum rezultatywnego, potrzebne są raczej dwie polskie formy werbalne, a nie jedna, tak jak w bułgarskim. Mimo że wszystkie elementy temporalności można wyrazić w obu językach, warto zwrócić uwagę, że niektóre znaczenia temporalne nie byłyby dostrzeżone w języku polskim, gdyby nie konfrontacja z językiem bułgarskim. Należy podkreślić olbrzymie znaczenie opozycji określoności / nieokreśloności dla zrozumienia semantycznej kategorii czasu, wyrażonej przez kwantyfikację czasu i fakt, że w polszczyźnie może ona dotyczyć aspektu i czasu, a w bułgarskim przede wszystkim czasu (por. Koseska-Toszeva, Korytkowska, Roszko 2007).

7.0. Synteza Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej, czyli Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna. Synteza *Gramatyki* ma udostępnić interesującym się tą problematyką wyniki omawianej wyżej wieloletniej pracy licznego międzynarodowego zespołu autorskiego, składającego się z językoznawców i logików zajmujących się problemami języka naturalnego

(Koseska-Toszewa, Korytkowska, Roszko 2007). Zamiana języków w tytule syntezy nie jest przypadkowa. Podkreślamy nią równorzędność materiału językowego opisanego za pomocą języka-pośrednika.

Należy podkreślić, że jest to prezentacja nowego podejścia do wielu ważnych kwestii teoretycznych i ukazanie wielu zagadnień, które z powodu braku konfrontatywnej perspektywy opisu polszczyzny są do tej pory nieprzebadane lub rozpoznane w małym stopniu. Takie podejście jest cenne w nauce języka, a także w tłumaczeniach na język polski i z języka polskiego. Polonistów powinien zainteresować nowy, nieznan dotychczas opis języka polskiego z perspektywy innego języka. Sławiści uzupełnią wiedzę na temat semantyki i specyfiki systemów dwu języków należących do różnych grup słowiańskich (południowo- i zachodniosłowiańskiej). Dla językoznawców interesujących się problemami ogólnymi i teoretycznymi *novum* będzie semantyczna konfrontacja dwu języków, dokonana po raz pierwszy za pomocą języka-pośrednika. Synteza nie jest zbiorem wybranych zagadnień. Przedstawiono tu istotne dla opisu języka nieopracowywane dotychczas uniwersalne semantyczne kategorie językowe, a mianowicie podstawowe kategorie języka, takie jak czas, modalność, określoność / nieokreśloność i przypadek semantyczny, do tej pory nieopisane wyczerpująco w akademickich gramatykach języka polskiego i bułgarskiego.

Kolejność opisu w tej syntezie ustalono nie na podstawie kolejności opracowanych tomów w GKBP, lecz ogólnie już przyjętego porządku elementów struktury semantycznej zdania. Najbardziej zewnętrzna w semantycznej strukturze zdania jest jej charakterystyka modalna. W dalszej kolejności uszeregowane są czas, kwantyfikatory i ich porządek w semantycznej strukturze zdania oraz pozycje predykatowo-argumentowe. Nie jest to zatem skrócone streszczenie zagadnień zanalizowanych w tomach GKBP, lecz opis wybranych kategorii semantycznych uszeregowany według porządku semantycznego w semantycznej strukturze zdania polskiego i bułgarskiego. Umieszczony na końcu tomu syntetycznego rozdział o języku-pośredniku jest bardzo ważny dla rozumienia teoretycznej koncepcji gramatyki. Jest to język pojęć, na podstawie którego dokonano równoległego opisu zjawisk w obu językach.

Literatura

- Barwise J., Perry J., 1983, *Situations and Attitudes*, Cambridge (Mass.).
- Cooper R., 1996, *The Role of Situations and Generalized Quantifiers*, [in:] *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, ed. S. Lappin, Oxford.
- Frege G., 1892, *Über Sinn und Bedeutung*, „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik” 100, S. 25–50.
- Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska (1988–2008):
- Sawicka I., Bojadżiew T., 1988, *Bylgarsko-polska sypostawitelna gramatika*, t. 1: *Fonetika i fonologija*, Sofija.
- Koseska-Toszewa V., Gargov G., 1990, *Bylgarsko-polska sypostawitelna gramatika*, t. 2: *Semantičnata kategorija opredelenost / neopredelenost*, Sofija.
- Krumova-Cvetkova L., Roszko R., Petrova A., Čoroleeva M., 1994, *Bylgarsko-polska sypostawitelna gramatika*, t. 3: *Semantičnite kategorii količestvo i stepen*, Sofija.
- Gugulanova I., Szymański M., Barakova P., 1993, *Bylgarsko-polska sypostawitelna gramatika*, t. 4: *Semantičnata kategorija komunikant*, Sofija.
- Korytkowska M., 1992, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 5, cz. 1: *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*, Warszawa.
- Koseska-Toszewa V., Maldżieva V., Penčev J., 1995, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 6, cz. 1: *Modalność. Teoretyczne problemy opisu*, Warszawa.
- Korytkowska M., Roszko R., 1997, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 6, cz. 2: *Modalność imperceptywna*, Warszawa.
- Maldżieva V., 2003, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 6, cz. 3: *Modalność: hipotetyczność, irrealność, optatywność i imperatywność, warunkowość*, Warszawa.
- Korytkowska M., 2004, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 6, cz. 4: *Modalność interogatywna – pytania o rozstrzygnięcie*, Warszawa.
- Koseska-Toszewa V., 2006, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 7: *Semantyczna kategoria czasu*, Warszawa.
- Karolak S., 2008, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 8: *Semantyczna kategoria aspektu*, Warszawa.
- Bałtowa J., Maldżieva V., *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 9: *Słowotwórstwo [w przygotowaniu]*.
- Koseska-Toszewa V., Korytkowska M., Roszko R., 2007, *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, Warszawa.
- Koseska-Toszewa V., Mazurkiewicz A., 1988, *Net Representation of Sentences in Natural Languages*, „Lecture Notes in Computer Science”, vol. 340: *Advances in Petri Nets*, p. 249–266.
- Lock J., 1948, *Collected Works*, Vol. 1–2, London.
- Mazurkiewicz A., 1970, *Problemy języków formalnych w automatycznym przetwarzaniu informacji*, [w:] *Problemy przetwarzania informacji*, t. 1, red. R. Marczyński, Warszawa, s. 15–62.
- Mazurkiewicz A., 1986, *Zdarzenia i stany: elementy temporalności*, [w:] „*Studia Gramatyczne Bułgarsko-Polskie*”, t. 1: *Temporalność*, red. V. Koseska-Toszewa, I. Sawicka, J. Mindak, Wrocław, s. 7–21.
- Mazurkiewicz A., *A Formal Description of Temporality (Petri net approach)* [w druku].
- Montague R., 1974, *Formal Philosophy. Selected Papers of R. Montague*, New Haven.

- Petri C. A., 1962, *Fundamentals of the Theory of Asynchronous Information Flow*, [in:] *Proceedings of IFIP Congress '62*, Amsterdam, p. 386–390.
- Projekt 1984: *Projekt gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej i serbskochorwacko-polskiej. Wstęp*, [w:] *Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie*, red. K. Polański, Wrocław.
- Rasiowa H., 1975, *Wstęp do matematyki współczesnej*, Warszawa.
- Rylle G., 1967, *Teoria znaczenia*, [w:] *Logika i język*, red. J. Pelc, Warszawa, s. 485–535.
- Russell B., 1959, *Mój rozwój filozoficzny*, Warszawa.
- Russell B., 1967a, *Denotowanie*, [w:] *Logika i język*, red. J. Pelc, Warszawa, s. 253–275.
- Russell, B., 1967b, *Deskrypcje*, [w:] *Logika i język*, red. J. Pelc, Warszawa, s. 277–293.
- Studia 1984: *Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie*, red. K. Polański, Wrocław.
- Studia 1986–2003: „*Studia Gramatyczne Bułgarsko-Polskie*”, red. V. Koseska-Toszewa et al., t. 1–3 (1986–1989) Wrocław; t. 4–7 (1991–2003) Warszawa.
- Косеска-Тошева В., Балтова Ю. (ред.), 2004, *Българско-полски граматични студии. Справочник по академичната Българско-полска съпоставителна граматика*, София.

Multi-volume Polish-Bulgarian Confrontative Grammar

Summary

Polish-Bulgarian Confrontative Grammar (GKBP) is the first and so far the only expanded attempt to make the semantic confrontation with the gradually developed interlanguage. GKBP consists of 9 volumes which were published in 12 volumes. It was decided to arrange the description of Polish-Bulgarian confrontative grammar in the direction from the contents to the form. The semantic interlanguage enabled the emergence of two equivalent grammars: the grammar of the modern Bulgarian language and the grammar of the modern Polish language. The analysis of semantic categories, which was applied in GKBP, ensures the coherent confrontative description, irrespective of whether the described languages have grammatical exponent of meanings or not. GKBP falls into the stream of modern theoretical confrontative research based on the logical theory of quantification, on the modern theory of processes titled „Petri nets”, and on the theory of logical predicate-argument structures. Our research removes the exact division into grammatical and lexical levels, thanks to which our research has introduced a lot of new observations of the examined phenomena. Universal semantic linguistic categories such as the time, the modality, the definiteness / the indefiniteness and the semantic case – which are essential for the language description, but have not yet been examined and have not been sufficiently described in the academic grammars of the Polish and Bulgarian languages – have been selected. The sequence of description in this synthesis was established not on the basis of order of developed volumes of GKBP, but on the basis of the generally accepted order of elements of the semantic structure of the sentence. The most external in the semantic structure of the sentence is its modal characteristics.

Thereafter, the time, quantifiers and their order in the semantic structure of the sentence as well as the predicate-argument items are placed. Therefore, it is not an abbreviated summary of the issues analyzed in GKBP volumes. It is the description of selected semantic categories organized in accordance with the semantic order of the semantic structure of the Polish and Bulgarian sentences.

Słowa kluczowe: język bułgarski, język polski, gramatyka konfrontatywna, tertium comparationis, semantyka, język pośrednik.

Key words: Bulgarian language, Polish language, confrontative grammar, tertium comparationis, semantics, interlanguage.